

Sáros vármegye rövid története

Sáros vármegyét a régi Magyarország északi részén találhatjuk meg, a honfoglalástól egészen a trianoni békeszerződésig az ország szerves részét képezte. A Tisza jobb partján fekszik, északon a Lengyel Királyság, majd Galíciai, nyugaton Szepes, délen Abaúj, keleten Zemplén vármegye határolta. Területe 3821 km² volt, mely többé-kevésbé változatlan maradt az első világháború végéig. Domborzatát a hegyek és völgyek váltakozása jellemzi. Itt fekszik az északnyugati és az északkeleti (Kőhegység [Sárosi Magura], 1010 méter, Zborói [Makovica] 660 méter, Roszgyila, 651 méter; a Kárpátok egy része, a lócse-lublói hegycsoport (1291 méter), a Branyiszko csoportja (1172 méter), a Cserna-hora csoportja (1028 méter), a Mincsol (1157 méter), a Jávor (1101 méter), a Csergő (1069 méter) csoportjai és a Sóvári (Si-monka, 1092 méter) hegy. Fő folyója a Tárca és a vele párhuzamos Szinye. A Poprád északon, a Hernád délen érinti a vármegyét. Keleti folyói a Tapoly és az Ondava. Növényvilága – domborzata és éghajlati adottságai miatt – igen szegényes. Ásványkincsei közül legjelentősebb a nemes opál, de nagy mennyiségben találhatóak vasérc, porcelánföld, agyag, mészkő, márvány, trachit, homokkő és mészkő is.

Az emberek fő foglalkozása – a zord időjárás ellenére – a földművelés volt. E mellett az ipar teljesen háttérbe szorult. Míg a mezőgazdaságban dolgozók száma 40 000 fő körül mozgott, az iparban dolgozók száma

alig érte el a 6000 főt (XIX. századi adatok). Fő terményei közül a legnagyobb mennyiségben termelt növény a zab, de emellett az árpát, a burgonyát, a búzát és a rozst is jelentős mennyiségben termelték. Gyümölcs-termelése nem jelentős. Rétjei, legelői az állattenyésztés alapját képezték, ahol főként lovakat, szarvasmarhákat, juhokat legeltettek. Jelentős volt még a sertés és a kecske tenyésztése is.

Lakóinak száma az 1870-es évekre elérte a 170 000 főt, ami 44 fő népsűrűséget jelentett négyzetkilométerenként. A népesség azonban az 1880-as évektől fogyásnak indult, amit az Amerikába történő nagyméretű kivándorlás eredményezett. 1880 és 1888 között mintegy 18 000 ember indult el – főként magyarok – hogy „megcsinálják a szerencséjüket”. A lakosok etnikai arányait tekintve a tótok éltek itt túlnyomó többségben, ami azt jelenti, hogy az összlakosság 67%-át ők tették ki. A második legnagyobb népesség a rutén (21%), majd a német volt (7%). A lakosság mintegy 4-12%-a vallotta magát magyarnak. Vallási téren a reformáció erősen érezte a hatását, hiszen a 70 római katolikus község mellett 73 görög katolikus, 20 evangélikus és 14 izraelita egyházközsége volt a megyének. Közművelődési szempontból az ország elmaradottabb régiójához tartozott, hiszen a lakosság több mint fele analfabéta volt az 1800-as évek végén (1891: 55%).

A közlekedésében a vasúté volt a vezető szerep, mivel a nagy mennyiségű szállítást még lehetővé tevő hajózásra folyói alkal-

matlanok voltak. Egyedül csak a Hernádon lehetett tutajoztatni. Településhálózatát a sok apró falu jellemzi. A három nagyobb város mellett (Eperjes, Szeben, Bártfa) két nagy és 377 kisközség, valamint 124 puszta és telep található. A kisközségek mind kétezernél kevesebb lakossal rendelkeztek. Központja Eperjes volt, amely 10000 fős lakosságával a megye legnépesebb városává és szellemi központjává is vált.

A vármegye története

Már az őskorból is több lelet maradt ránk a megyéből, főként bronztárgyak, kerekék, aranytárgyak. A neolit, majd a bronzkorban is az opál kereskedelem játszotta a főszerepet a térségben. A római korban a Tárca völgyébe lévő opál bányákhoz már kiépített kereskedelmi útvonalat vezetett. Ezt a kereskedelmi útvonalat használták honfoglaló ősünk is a térségbe való benyomuláskor. A honfoglalás után a terület az Aba, a Tomaj, a Tekule és a Bogomér nemzetségek fennhatósága alá tartozott. A helynevek – az itt talált szláv népesség ellenére – tisztán magyar eredetűek, így maga a megye elnevezése is, melyet az itt csordogáló Sarus patakról neveztek el Sárosnak. Az elnevezés azonban sokáig még nem érvényesült, az 1200-as évek végén még a szomszédos Abaújjal együtt vagy felváltva használták a nevet, de Újvár megyének is hívták. Megyévé 1261-től válik, majd a 14. század fordulóján nemesi vármegyévé alakult át. 1247-ben IV. Béla a Tomaj nemzetségbeli Tekust nevezi ki a megye főispánjává, majd 1248-ban a vármegyét az egri püspök fennhatósága alá helyezte. A tatárjárás utáni időkben is említik a megyét, hiszen a menekülő IV. Béla még mielőtt a tengeremlékre menekült volna, a sárosi várispánságban húzódott meg rövid időre. A tatárjárás etnikai változásokat is eredményezett a területen, hiszen az elpusztult magyar lakosságot főként német

elemekkel töltötték fel. A kiskirályok és az Anjouk vetélkedésében Csák Máté oldalán találkozhatjuk a megyét, majd a rozgonyi csata után ők is behódolnak Károly Róbertnek. A főispáni széket ekkor (1302) János nádor kapja, majd az Ákos-nemzetségbeli Mykeh tárnokmester. A 14–15. században Sáros megye nagyfokú fejlődésen megy keresztül. Továbbfejlesztik az Árpádok alatt kiépített várrendszert, fellendül a kereskedelem (főleg a korábbiakhoz képest Orosz- és Lengyelország irányába) és a művészetek is egyre nagyobb teret nyernek. A husziták megjelenése is erre az időszakra tehető. Albert király halála után özvegye hívja be őket. Több várat is ellenőrzésük alatt tartottak, így Komlós, Palocsa és Berzevice várakat. Az ezekből indított rablótámadásaik, fosztogatásaik jelentős károkat okoztak a megye lakosságának, sokáig azonban mégsem tudtak ellenük eredményesen fellépni. Végül Mátyás erélyes fellépésének köszönhetően sikerült kiűzni őket. Mátyás uralkodása alatt épült a bártfai Egyed- templom szentélye, mely a korabeli hazai reneszánsz egyik remekműve. A reformáció elterjedése újabb nagy változást hoz a megye életében, hiszen két táborra szakította lakóit. A reformációt támogatók (Tarczayak, Perényiek) János király halála után háttérbe szorultak és Ferdinánd követői kapják az itteni Perényi (Thurzók) és Tarczay (Forgáchok, Péchyek) birtokokat. A főispáni teendőket ekkor Rueber báró, Felső-Magyarország kapitánya gyakorolta. A küzdelmeket súlyosbította a hitújítás megjelenése a területen. A bártfai reformátor Stökel Lénárt vezetésével rohamosan terjedtek az új tanok, aminek eredményeként Sáros megye mindhárom városa megtalálható volt az úgynevezett pentapoliszban (tagjai: Kassa, Eperjes, Lócse, Szeben, Bártfa). A hitújításnak köszönhetően több új iskolát is építettek, melyek közül a vezető szerep az eperjesi kollégiumé volt. Az ellenreformáció sokáig nem tudta hatékonyan felvenni a versenyt a lutheránus

tanokkal, majd csak a XVII. század elején kerül sor az első „visszatérítési” kísérletekre. Az 1600-as évektől a Rákóczi család tett szert egyre nagyobb befolyásra a megyében. 1622-ben Rákóczi Pál gróf került a főispáni székbe, akit fia László, majd I. Rákóczi Ferenc követett. Rákóczi Lipót királytól megkapta az örökös főispáni méltóságot, így ettől kezdve a család és a megye sorsa szorosán összekapcsolódott. II. Rákóczi Ferenc kiskorúsága idején, 1678–84 között Thököly fejedelemsége alá került a megye. A császári katonákkal folytatott küzdelmekben ismét a lakosság szenvedte a legnagyobb károkat, akiket mindkét sereg, ahogyan csak lehetett kizsigerelt. Végül a döntő összecsapás a császáriak győzelmével végződött (1684. szeptember 7). 1693 júniusában Erdődy Györgyöt – az ekkor már nagykorú – II. Rákóczi Ferenc váltotta a főispáni tisztségben. A megyében alakult ki barátsága Bercsényi Miklóssal is, aki, mint az eperjesi vegyes bíróság polgári főhadbíztosa tevékenykedett Eperjesen. A császári seregekkel folytatott küzdelem újabb megpróbáltatásoknak tette ki Sáros megyét. A hadiszerecsétől függően rövid idő alatt gyorsan váltogatták egymást a mindkét oldalról kinevezett főispánok, sőt 1701-ben két főispánt is kineveztek egyszerre. Az elhúzódó harcok miatt Rákóczi folyamatosan növelte a megyére kivetett adókat (így például csak Bártfára 21 000 forintnyi adót). 1704-ben Rákóczi seregei Szebennél és Orkutánál is győztek, sőt Eperjest is elfoglalták. A harcokban egyre jobban felmorzsolódó kuruc seregek azonban kimerültek, így 1710-ben már ismét császári kézbe került Eperjes és környéke (melyet Virimont vezetésével foglaltak vissza). Rákóczi bukása, a szatmári béke az örökös ispánság megszűnését jelentette. Az új főispán Pálffy János gróf szlavóniai bán lett (1711), akit Szirmay Tamás gróf követett a főispáni székben (1720). Az örökösödési háborúban a megye „mellszélességgel” támogatta Mária

Teréziát. A Dessewffy család négy tagja állt egyszerre fegyverben a királynő mellett, míg a girálti Szirmay Tamás 12000 embert szerelt fel a saját költségén Mária Terézia megsegítésére: egy 6000 fős gyalogezredet (később ez lesz a Máriássy-ezred) és egy 6000 fős szabadcsapatot, melynek élén Altdorfnál el is esett. Hűségükért cserébe a királynő, ahol csak tehetette alkalmazta a sárosiakat. 1760-tól Esterházy Miklós gróf, 1767-től Dessewffy Sámuel, 1779-től Batthyány Ferenc a megye főispánja. 1785-ben II. József a többi vármegyével együttesen megszüntette a vármegyei önkormányzatot Sárosban is, és kormánybiztost nevezett ki a megye élére Szentiványi Ferenc személyében. Míg a Martinovics-féle ügyben közömbösen viselkedik, az 1820-30-as évekre már kemény vármegyei ellenzékkel rendelkezik a megye, melynek vezetője Ujházy László volt (Később felségárulási pert is indítottak ellene). A politikai csatározások mellett ebben az időszakban indul egy jelentős kulturális mozgalom is. Ennek vezetője Berzeviczy Vince báró volt, aki a nemzeti színjátszást sürgette, Kassán operát szervezett. A tudományos törekvések fő irányítója Fejérváry Gábor volt, aki Eperjesen múzeumot állított fel. Itt nevelkedett a magyar archeológia két úttörője Henszlmann Imre és Pulszky Ferenc is.

1842-ben az aulikus Eötvös Ignácot, a mérsékelt konzervatív Andrássy György gróf váltotta fel, aki a politikai ellentéteket rövid időre felszámolta. A megye politikai rétege azonban két táborra szakadt: egyik része lelkesedett az 1848-as vívmányokért, míg a másik része egyre fokozódó ellenszenvvel kísérte azokat, a szembenállás, pedig napról napra erősödött. Ilyen politikai feszültségek közepette éri a megyét szabadságharc. Az első összecsapásra 1848. december 18-án került sor a térségben, ekkor Schlick Galíciából benyomulva kiszorította Eperjesről a Haller Ferenc és Pulszky Sándor vezetése alatt álló nemzetőröket, majd Budamér és

Tehány között megverte őket. Az ezt követő időszakban az aulikus szabadcsapatok foztogatásai nehezítik a lakosok életét, ami rövid ideig abbamarad Guyon branyiszkói (1849. február 5.) és Beniczky Lajos eperjesi győzelme után (1849. április 7.), de az orosz seregek közeledténél híre tovább folytatódik. Windischgratz 1849 elején Hedry Ernőt nevezte ki kormánybiztosnak, akit a kormány által kinevezett Irinyi Dániel, majd Luzsénszky Pál báró követett. Miután Dembinszky elvonul a térségből a császáriak által kinevezett Szirmay Sándor kerül a megye élére, akit Semsey Albert vármegye főnök követ.

A Bach-korszakban a Szinyeiek jernyei kastélya vált a megyei törekvések központjává. Szinyei-Merse Félix főispánsága alatt a korábbi politikai ellentétek megszűntek, míg Péchy Zsigmond és Szinyei-Merse István alatt a közigazgatás rendszere kiépült, valamint a kulturális élet is felvirágozott. Ezt mutatja a Bánó József által elindított magyarosító mozgalom, valamint a Berzeviczy Albert által kezdeményezett Széchenyi-kör munkássága is. Az első világháború Sáros megyét sem kímélte. Az oroszok kétszer is betörték a területére (1914. november 29. és 1914. december 29.), és északi részeit egészen a gorlicei áttörésig megszállva tartották. Idegen csapatok újból 1919-ben szállják meg ismét, ekkor a cseh egységek – végleg. A trianoni békeszerződés értelmében az egész vármegyét a csehszlovák államhoz csatolták. Csehszlovákia felbomlása óta (1991), jelenleg Szlovákia része.

A megye települései

BÁRTEFA ■ Ma Bardejov szlovákiai város, Eperjestől északra. A 12. században alapították. A tatárjárás után német telepesek érkeztek ide. I. Károly Bártfa városa számára 1320-ban telepítési kiváltságlevelet adományozott. 1365-ben I. Lajostól pallosjogot is

kapott a város, majd 1376-ban, mint kőfallal körülvett város, már a királyi városok sorát gyarapította. 1402-ben Zsigmond király áru-megállító joggal ruházta fel és polgárai az ország területén szabadon kereskedhettek. 1441 után a hét szabad város szövetségében kisajátították a tárnoki ítélszéket. 1446 szeptemberében az országnagyok Gisk-ra kapitánynak adták a várost három évre. 1464-ben kezdték meg a Szent Egyed-templom gótikus átépítését, ami egészen 1494-ig tartott. 1476–1478 között a váradi káptalan és a szabad királyi városok – köztük Bártfa között – per folyt, melyet végül a városok nyertek meg. 1539-ben Leonhard Stöckel lett a rektor a bánfai iskolában. David Gutgesell vezetésével 1577-től a városban már nyomda is működött, ahol 1581-ben ó magyarországi szláv nyelvű kiadványt nyomtattak, a lutheri katekizmust. I. Rákóczi György fejedelem 1645-ben részgyűlést hirdetett a városba. 1684. szeptember 28-án négynapos ostrom után a királyi seregek bevették a város, majd 1687. január 7-én a bánfai evangélikus templomot foglalták el I. Lipót biztosai. Története során Bártfa mindig jelentős kereskedelmet bonyolított le a lengyel területek felé, bár a szabadságharcok; idején ez a tevékenység gyengült. Nagy pusztulást okozott az 1878-ban pusztító tűzvész, amely során rengetek épületet ért károsodás. 1915-ben a cári seregek egészen Bártfáig nyomultak előre.

BEZEVICE ■ (Brezovica.) Szintén Szlovákiában található. Vára 1317-ben épült, melyet a lengyelek 1438-ban elfoglaltak. 1458-ban a királyi csapatok Giskrától vették vissza.

EPERJES ■ (Presov.) Tarca-parti város, Kassától északra. 1233-ban említi először oklevél; bár a monda szerint II. (Vak) Béla alapította. A tatárjárás után IV. Béla német hospeseket telepített ide, így a város gyorsan fejlődött. 1288-ban a karmeliták kolostort építettek a városban. 1299-ben III. András a szepesi szászok jogát adományozta,

1324-ben I. Károly a szabad bíraskodás jogát, I. Lajos pedig 1374-ben Buda város jogát biztosította Eperjesnek. A Lengyel- és Oroszország felé irányuló kereskedelem fontos állomása volt. 1395 nyarán Kanizsai János kancellár és Ilsvai Leusták nádor itt állította meg a Sáros megyébe behatoló lengyel sereget. 1441-ben a lengyelek egy támadásuk alkalmával felgyújtották. 1446-ban az ország-nagyok három évre Giskra János kezére adták. 1480ban 593 adózó polgárt írtak össze, akik közül 130 magyar volt, a többi német. 1491ben II. Ulászló magyar király és testvére, János Albert békét kötöttek, s utóbbi zálogul megtarthatta Eperjest. Ugyanezen év december 24-én János Albert Eperjes mellett szenvedett vereséget a Szapolyai István vezette királyi csapatoktól. 1573. június 15-én itt halt meg Verancsics Antal esztergomi érsek, történetíró. 1604-ben a Kassa elleni sikertelen ostroma után Eperjesen telelt Ci. Basta generális. 1633. február 5-én I. Rákóczi György és II. Ferdinánd biztosai Eperjesen tárgyaltak a békéről. 1672 októberében a Petróczi István vezette bujdosók elfoglalták a várost. 1667-ben alapították evangélikus kolégiumát. 1684 szeptemberében, a kurucok súlyos vereséget szenvedtek a város mellett a császáriaktól, de Thököly még ebben az évben ismét visszafoglalta. 1685. szeptember 11-én vette be a várost Schulz generális. 1687 januárjában a császári biztos elfoglalta a város evangélikus templomát. Februárban Caraffa generális 12 tagú rendkívüli bíróságot állított fel, mely a város több tekintélyes polgárát megkínozta és kivégezte. A város az 1831-es kolerajárvány szomorú központjává vált. 1919. június 16-án itt kiáltották ki a Szlovák Tanácsköztársaságot.

KISSZEBEN ■ (Sabinov.) Kelet-Szlovákiában, Bánfától délre fekszik. A 12–13. században flamand telepések virágoztatták fel a várost. 1299 januárjában III. András városi kiváltságot adott a szebeni hospesek-

nek, amit I. Lajos 1347-ben és 1370-ben is megerősített 145-ben a várost kőfallal vették körül. A város az 1460-as években leégett. 1619. december 4-én Abafi Miklós tokaji kapitány Kisszebennél megverte Ho-monai György csapatait. 1684-ben Thököly Imre is elfoglalta. Itt született Csontvári Koszta Tivadar festő is.

NAGYSÁROS ■ (Veľký Šariš.) A Tarca völgyében található, Eperjestől északnyugtra. 1617-ben épült kastélya a Rákóczi-család birtokában volt. Itt fogták el 1701. április 18-án Solari tábornok katonái Rákóczi Ferencet.

SÁROS ■ (Šariš.) Szintén a Tarca völgyében található, Eperjestől északnyugatra. A várat IV. Béla építtette. A településnek III. András adott kiváltságokat. 1312-től a 15. századig a király kezében volt a vár. A 13. század végétől királyi vadászterület volt a hozzá tartozó erdőispánság. 1644 júniusában itt folytatott eredménytelen tárgyalásokat Esterházy Miklós nádor I. Rákóczi György megbízottaival.

TARKÓ ■ (Kamenica.) Szlovákiában a Vág völgyében fekszik. 1275-1306 között építették. 1438 júliusában lengyel csapatok foglalták el átmenetileg, 1588-ban pedig a császári csapatok elfoglalták és lerombolták.

ZBORÓ ■ (Zborov.) Bánfától északra, Szlovákiában található. Makovica várát a 13. században építették. Itt fogadta I. Rákóczi György fejedelem XIV. Lajos francia király követét. Itt volt 1666-ban I. Rákóczi Ferenc és Zrínyi Ilona esküvője; majd tíz év múlva itt halt meg a Rákóczi. 1684-ben a császáriak bevették, majd lerombolták a várat. 1651-ben a Rákóczi-család papírmalmot is létesített itt.

ÖLVECZKI IMRE